Notaţii privind limba română din însemnările de pe manuscrise şi cărţi religioase din Ţara Moldovei (sec. XVI – XIX)

Mariana FLAIŞER

Quotes on old religious books that were in use in Moldavia between the 15th century and the beginning of the 19th century reflect one side aspects from the socio-economical and cultural life and on the other side interesting data regarding the evolution and the modernization process of the Romanian literary language.
The religious text of the book on which notes have been done influenced in a definite way the old Romanian language up to the Modern Era; this is the linguistic reality that the work presented here tries to emphasize.

Însemnările de pe vechile cărţi religioase care au circulat în Moldova între secolele al XV-lea şi pînă în prima jumătatea a secolului al XIX-lea[1] reflectă, pe de o parte, aspecte ale vieţii socio-economice, politice, culturale, pe de altă parte, oferă date interesante privind evoluţia şi procesul de modernizarea a limbii române literare.

Scrise iniţial în limbile slavă, greacă, sporadic în latină, ulterior în limba română, cărţile religioase circulau în special în lumea clericilor, a pisarilor, a meşteşugarilor cărţii, a nobilimii, a dascălilor dar şi a negustorimii. În secolele al XV-lea şi al XVIII-lea, cartea era considerată un obiect de mare preţ care se păstra printre odoarele bisericeşti şi se lăsa moştenire din tată-n fiu: „Să se ştie pentru această sfîntă carte,anume *Ohtaic,* că am cumpărat-o eu, popa Precup din Rece... drept zece florinţi şi să fie moşie mie şi pruncilor mei" (Caproşu, 2008: 460). Adoraţia cărţilor religoase se simte în grija pentru conţinutul însemnărilor pentru care autorul acestora consideră că „va da seama": „Cartea nu este un lucru pămîntesc ca să-l ciopleşti cu barda ci iaste duhu datu de la Dumnezeu ca să-l lucrezi cu mintea... Fiule cînd scrii ceva pe vreo carte ce iaste cinstită nu scrie

[1] Lucrarea de faţă s-a realizat pe baza materialului lexical excerptat din cele patru volume de *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Tara Moldovei*, corpus editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, după cum urmează: vol. I şi II, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2008, vol. III şi IV, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2009.

BDD-A56 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:52 UTC)

fieştece nici neîngrijiri, ci scrie ce iaste de trabă. Căci cît va trăi acea carte, slova ta încă va fi acolo şi, sau te va lăuda, sau de va huli" (Caproşu, 2008: 258).

Înstrăinarea, furtul, degradarea cărţilor religioase erau acte blamate, afurisite, blestemate: „Să se ştie că această carte, anume *Penticostariu*‚este a popii Aron... cine s-ar afla să o fure să fie afurisit de 318 sfinţi cei din Niceiei şi să intre dracul într'însu, să zbiere ca măgariu cînd îl mănîncă lupii" (Caproşu, 2008: 519).

Însemnările de pe manuscrisele şi cărţile vechi ale românilor în general, şi cele de pe cărţile religioase în particular, reprezintă o sursă importantă pentru a afla date privind cutremurele, seceta, zăpezile mari, eclipsele de soare şi de lună, apariţia stelelor cu coadă, războaiele, foametea şi multe alte evenimente care au marcat psihologic oamenii timpului, evenimente care deveneau puncte de reper în istoria acelor vremuri.

Dacă în secolele al XV-lea - al XVII-lea, carţile religioase impuneau cititorului o atitudine de veneraţie, admiraţie faţă de carte, acesta neîndrăznind să noteze gînduri prea lumeşti şi idei prea personale, cu timpul, inscripţiile, însemnările întîlnite pe cărţile religioase devin pagini de o varietatea extraordinară, dintr-un jurnal profan în care alături de reţete medicale (*doftorie pentru naduşală* (Caproşu, 2008: 281); reţetă pentru *dureri de măsele* (Caproşu, 2009: 440); *tocmeli* (Caproşu, 2008: 110); *liste de cumpărături, testamente* (Caproşu, 2009: 464), apar *scrisori, descîntece şi versuri*.

În lucrarea de faţă ne vom opri asupra a două aspecte ale acestor însemnări:

a) *expresivitatea, lirismul unor însemnări* ca reflex al influenţei textului religios.

b) *cărţile religoase şi banii.*

Se cunoaşte că, fundamental, textul religios din cîntările religioase, în mod particular cel din psalmi, este un discurs poetic contruit pe multiple analogii, metaforic, uneori hiperbolic cu o bogată simbolistică uneori transparentă, alteori greu de descifrat.

Textul religios are rolul de a intermedia apropierea celui care se roagă de lumea cerului dominată de divinitate. Cea mai frecventă cale de a realiza prin cuvînt comunicarea cu divinitatea este metaforizarea limbajului.

Poate că fiinţa umană este încredinţată că în dialogul cu „atotputernicul nevăzut", cuvintele sărace, simple sînt insuficiente sau ineficiente „Metaforismul, spune G. Rene Hocke, năzuieşte ca printr-o modalitate formală (în gr. *metaphora* = *transfer*), să comunice sensuri nepătrunse ale lucrurilor" (Hocke, 1977: 251).

Chiar dacă unele metafore întîlnite în textele religoase româneşti sînt traduceri, cuvînt cu cuvînt din limba greacă, acest lucru nu diminuează valoarea stilistică a textului în limba română după cum se poate observa în fragmentele următoare: „scuturînd *tina de pre ochiul minţiii", viharul greşalelor mele* (Bucur, 1977: 438)[2], *Hristos, lumina cea fără de ani* (Bucur, 1981: 328)*, viastiariu bunătăţilor* (Bucur, 1981: 295), *crucea este a dracilor rană"* (Bucur, 1981: 295) etc.

[2] Sebastian Barbu Bucur, *Catavasierul lui Filothei siu Agăi Jipei,* în volumul *Psaltichie rumânească*, I, Editura Muzicală, Bucureşti, 1981.

BDD-A56 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:52 UTC)

Funcţia estetică a metaforei, frecvent pusă în evidenţă de teoreticienii antichităţii a fost formulată la noi de T. Vianu care-i distinge „rosturi nuanţate".

Valoarea iluminativă, revelatorie a metaforei se observă clar în textul religios. Unele metafore religioase au la bază raporturi care strivesc logica: „*ars-au cu apă capetele balaurilor"* (Bucur, 1981: 194), *cuptorul Vavilonului carele au izvorît roaoă"* (Bucur, 1981: 196) etc.

Însemnările de pe cărţile religioase vechi preiau unele metafore şi simboluri, unele comparaţii din textele religioase, reluările fiind atît de frecvente încît, prin repetiţie, produc impresia de clişeu căruia, fireşte, îi lipseşte spontaneitatea imaginativă: „Precum doreştea *cerbul de la izvoarele apelor celor reaci,* cîndu-i foaste însătat*, aşa au dorit sufletul mieu* şi viaţa mea ca *să agiungu cu scrisul la săvîrşitul acestei Sfîntă Carte Apostol"* (Caproşu, 2008: 494); „Această *carte* de o voi numi *grădina tuturor florilor* nu voi minţi" (Caproşu, 2008: 497, 586, 547); „Precum *cei ce sînt bătuţi de viforul şi valurile mării* doresc să ajungă la liman, *aşa şi scriitorul doreşte să ajungă la sfîrşitul cărţii*" (Caproşu, 2009: 612).

În alt loc se spune: „*O ochire a unei femei frumoasă easte ca un arc diavolesc şi o săgeată ci răneşte de moarte*" (Caproşu, 2009: 49), sau „*păcatul... ca nisipul mării şi ca iarba pămîntului*" (Caproşu, 2009: 209, 199).

Unele însemnări însumează toate aceste lirisme devenite leitmotive în notaţiile pe cărţile religioase, ca în exemplul de mai jos: „*Precum doreşte cerbul izvoarele reci ca să scape de către vînători... aşa şi scriitorul se teme de greşale...;şi precum corabia bătîndu-i vîntu împotriva tragi să ajungă la liman, aşa şi scriitorul sileşte gîndind la sfîrşitul începtului ...; şi am scris cu mînă de ţărînă... ştiu că mîna va putrezi, iar sloava în veci rămîne...;* Măcar că *pasere fără aripi să asemănă omului ce n-are bani*" (Caproşu, 2009: 92).

Expresive în contextul însemnărilor de pe cărţile vechi religioase sînt şi *diminutivele* pe care autorii le utilizează scriind despre lucruri apropiate, cum sînt cărţile religioase sau locurile sfinte care le adăpostesc: „Sfîntă *pravilioară"* (Caproşu, 2008: 73); *liturghi**uţă***; *schitul**eţ(u)***, (Caproşu, 2009:605); *schi**ţişor**(ul)* (Caproşu, 2008: 69) etc.

Între însemnările izvorîte din patosul analogizărilor se află şi următoarea: „*Omul fără bani iaste ca o pasăre fără apripi şi ca o corabie fără vetrile ce nu ştii unde vine şi unde mergi*" (Caproşu, 2008: 130).

Problema *banilor*¸ a preţului cărţilor religoase este o chestiune care apare frecvent în textul însemnărilor de pe cărţile religioae de-a lungul secolelor. Autorii însemnărilor precizează cu lux de amănunte de unde au cumpărat cartea, cît a costat, şi cine a plătit. Uneori cartea religioasă, aşa cum reiese din însemnările cercetate, este ea însăşi o monedă de schimb[3] sau reprezintă „diiata, *zestrea, moşia*": „am cumpărat această Evanghelie cu *trei galbeni*, cîte de *trei lei şi un zlot bani moldoveneşti*" (Caproşu, 2008: 24),

[3] „Nefiind bani am primit această carte"; „Carte de liturghii dată de zăstri" (Caproşu, 2009:180)

BDD-A56 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:52 UTC)

Interesantă prin varietatea şi bogăţia informaţiilor este *ternimologia privitoare la bani* în linba română şi existenţa a numeroase expresii idiomotrice structurate pe nucleele lexicale: *ban(i), para(le), arginţi* etc.

Istoricii motivează varietatea numelor banilor din limba română veche prin existenţa unui „haos monetar" care domina în Ţările Române, ţări, lipsite de monedă proprie pînă tîrziu în secolului al XIX-lea.

Circulau peste 70 de monede străine în Transilvania, Moldova şi Tara Românească. „În transilvania, în secolul al XIV-lea se *cunoşteau marca, dinarul, grosul sau solidul, florinul şi obolul"* (*Istoria României*: 236). În Moldova şi Tara Românească circulau „*zloţii tărăneşti, aspri şi florinii*" (*Istoria României*: 588).

În secolul al XVII-lea se adaugă inventarului de monede mai vechi, monedele poloneze şi ruseşti în Moldova, austriece, veneţiene dar şi olandeze sau turceşti: *aspri, piastri, parale, beşlii, funduclii, taleri austrieci, techini veneţieni, galbeni, sfanţi, icosari* şi *lire turceşti* sau *ruble ruseşti* etc. În 1767 apar *sorcoveţii* şi *irmilii.*

Toate aceste nume ale banilor care circulau în ţările române, şi multe altele, apar în însemnările de pe cărţile religioase.

Ceea ce trebuie subliniat privitor la notaţiile despre preţul cărţilor este existenţa unor formulări de tipul: „s-a plătit cu *drepţi banii mei*...opt lei argint" (Caproşu, 2008: 43); *bani gata drepţi* (Caproşu, 2008: 287); "20 lei *tocma bani drepţi* a mei.. *nici o para străină*" (Caproşu, 2009:243); „prin *aimiei drepţi bani drept 7 lei pol*" (Caproşu, 2008: 561) etc.

Acordul cu substantivul: „*20 de lei tocma bani* ***drepţi***" (Caproşu, 2009: 243); *bani gata* ***drepţi***" (Caproşu, 208: 287); pledează pentru valoarea adjectivală a lui *drept* (adverb de întărire[4], ca şi *tocma* (tc.), însemnînd plată *exactă, corectă.*

Rostul precizărilor multiple: *bani drepţi, bani gata, bani tocma, bani pesin* este de a nu lăsa loc îndoielii că plata a fost corectă şi cumpărătorul şi-a achitat cartea pe loc, cu bani *peşin* (astăzi plată în *numerar* sau *cash*); „*cu bani gata taleri* (Caproşu, 2008: 222); *bani gata drepţi* (Caproşu, 2008: 287): *bani tocmai* (Caproşu, 2008: 525) etc.

În însemnările de pe cărţile vechi religioase se întîlnesc numeroase alte sintagme în care termenii *bani, parale* apar determinaţi de adjective sau substantive vizînd materialul din care era făcuţi banii: *rubli* ***argint*** (Caproşu, 2009: 490); *galben* ***înaurit*** (Caproşu, 2009: 420), *opt lei* ***argint*** (Caproşu, 2008: 48); *15 lei bani* ***albi*** (Caproşu, 2009: 206); *galben* ***blanc*** (Caproşu, 2009: 309); bănuţi de ***aramă*** (uneori **arămioare**)"[5] etc.

Alterori termenii *bani, parale, lei* sînt însoţiţi de adjective care arată proveniența banilor, tara care a emis moneda: *zloţi* **tătărăşti** (*Istoria României*: 588)*, bani* ***moldoveneşti*** (Caproşu, 2008: 24), *bani* **străini** (Caproşu, 2008: 6); 12 *unghi* **ungureşti** (Caproşu, 2008: 220, 516, 525); 180 *bani* **nemţeşti** *galbeni*; 4

[4] C. Frâncu în *Gramatica limbii române vechi*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2009, p. 365, subliniază că aceste construcţii cu *drept, derept* întîlnite în epoci anterioare sînt eliminate treptat din uz neîntîlnidu-se decît sporadic în textele literare din perioada 1640-1780".

[5] După B. P. Hasdeu, *Etimologicum magnum romaniae,* Ed. Minerva, 1970, vol. II, p. 54.

BDD-A56 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:52 UTC)

galbeni **olandezi**; trei lei **turceşti** şi 10 părali (Caproşu, 2008: 544); *monedă* **otomanicească** (Caproşu, 2009: 400).

În alte însemnări referitoare la bani, la preţul cărţii religioase, se întîlnesc determinanţi care au rol de a explica sursa din care provin banii, în general bani din cutia milei: *„bani de milostenie*" (Caproşu, 2008: 350) sau *bani jertfiţi* (Caproşu, 2009: 495).

Cercetînd fascinanta istorie a banilor menţionăm că numele unor monede s-au realizat pe baza unor diverse analogii cu instrumente de măsură „(*şilingul austriac* este denumit după un marcaj de pe un băţ folosit la numărătoare, iar *drahma grecească* semnifică un pumn de piese metalice). *Talerul* sau *tolarul*, monedă bătută în Cehia stă la originea cuvîntului *dolar*"[6].

O atenţie deosebită se poate acorda expresiilor idiomatice structurate în jurul termenilor *bani, parale.* Avînd în vedere că lucrarea de faţă are ca temă însemnările de pe cărţile vechi religioase ne vom referi doar a acele expresii pe care le-am întîlnit în textele cercetate, ca de expemplu: *„a citi de-n scîndură în scîndură o carte*"[7] (Caproşu, 2009: 520).

Alte expresii idiomatice aflate în însemnări sînt: „am plătit... *cît m-au lăsat inima*" (Caproşu, 2009: 203); „*am dat bani...la mînă"* (pe mînă) capitanului" (Caproşu, 2009: 370); am dat o sumă de bani *„nici mai mult nici mai puţin"* (Caproşu, 2009: 482).

Mai puţin transparentă pentru cititorul de astăzi este expresia întîlnită în însemnările din 1812 de pe o *Psaltire* unde se precizează: „Au bătut ruşii pe Franţa. Napoleon au fost fugit de la Moskva „*ca chica toporului*"(Caproşu, 2009: 295).

*

Considerăm că exemplele din lucrarea de faţă reprezintă date lingvistico-stilistice care pot să susţină existenţa funcţiei expresive în unele însemnări de pe cărţile vechi religioase. Prin urmare, se poate concluziona că rolul religiei, al limbajului liturgic în cultura unor popoare, inclusiv în cultura noastră naţională a fost unul fundamental.

Referitor la numele banilor, la insistenţa cu care se insemnau preţurile sau modalitatea de plată a cărţilor trebuie să subliniem că aceste elemente contribuie în mare măsură la descoperirea imaginii de ansamblu a societăţii româneşti în care factorul economic determină şi influenţează constant cultura naţională.

Bibliografie

Caproşu, I, Chiaburu, E., 2009, *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei*, Casa Editorială Demiurg, vol. I-II, 2008, vol. III-IV, Iaşi

Hocke, G.R., 1977, *Manierismul în literatură,* Editura Univers, Bucureşti

[6] Vezi Vasile Marian, *Reflecţii auspra conţinutului şi viitorului banilor,* Institutul istoric George Barițiu, Cluj-Napoca, 2008.

[7] Expresia este comentată de Stelian Dumistrăcel în articolul „Istoria oamenilor, a culturii şi a limbii privind Corpusul de însemnări de pe cărţile religioase", vol. I-IV, articol publicat în *Dacia Literară*, iunie, 2009.

BDD-A56 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:52 UTC)

Barbu, Sebastian Bucur, 1971, *Psaltichie Rumânească,* I, *Catavasierul lui Filothei sin Agăi Jipei,* Editura Muzicală, Bucureşti
Istoria României, vol. II, 1962, Editura Academiei Bucureşti
Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi,* Casa Editorială Demiurg, Iaşi
Hasdeu, B. P., 1970, *Etimologicum magnum Romaniae*, ,vol. II, Editura Minerva, Bucureşti
Marian, Vasile, 2008, *Reflecţii asupra conţinutului şi viitorului banilor*, Cluj-Napoca
Dumistrăcel, Stelian*,* 2009, *Istoria oamenilor, a culturii şi a limbii privind corpusul de însemnări de pe cărţile religioase*, vol. IV, în „Dacia Literară"

BDD-A56 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:52 UTC)